

Thomas Ort

Umění a život

v modernistické Praze

KAREL ČAPEK A JEHO GENERACE, 1911–1938

ARGO

UMĚNÍ A ŽIVOT V MODERNISTICKÉ PRAZE

Thomas Ort

Umění a život v modernistické Praze

KAREL ČAPEK A JEHO GENERACE, 1911–1938

Přeložil Tomáš Míka

Argo

Kniha vychází s finanční podporou
Ministerstva kultury České republiky.

Na frontispisu použita vlastní karikatura Karla Čapka,
Rozpravy Aventina, 1927.

© Argo, 2016

Copyright © Thomas Ort, 2013

Translation © Tomáš Míka, 2016

ISBN 978-80-257-1748-6 (váz.)

ISBN 978-80-257-1844-5 (e-kniha)

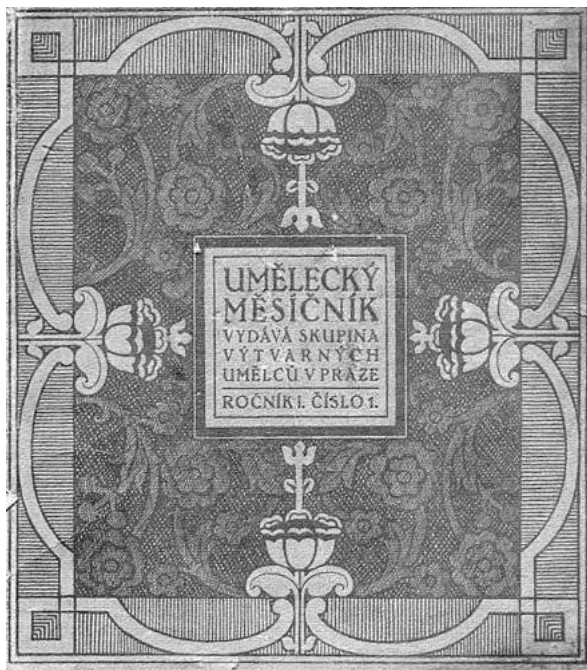
Památce mé matky

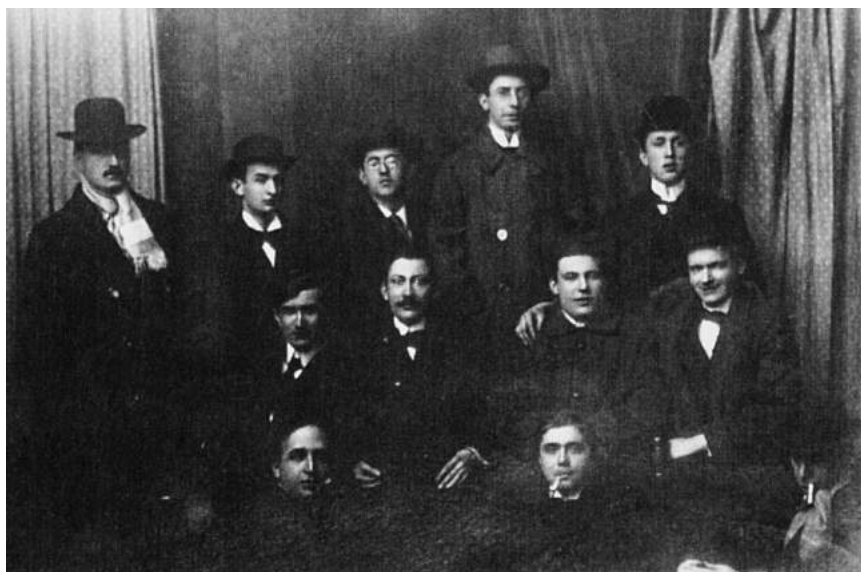
Linořez Josefa Čapka *Muž v klobouku*, 1915.

Nemohu za to, že se stalo zvykem mluvit o čapkovské generaci; já ji nevymyslí, i myji si své ruce v nevinosti. Pokud mohu soudit podle mínění osob, které se v problému generací vyznají patrně líp než já, zní zatykač na čapkovskou generaci asi takto: *Vzrůst* prostřední. Nos mezi očima, jež občas jí upírají. *Zvláštní znamení*: relativismus, pragmatismus, humanismus, liberalismus. Holduje neřestem státnosti a kompromisnosti. Je oficiální, a následkem toho překonaná. Pěstuje přízemní realism a živí se přísluhováním vládnoucímu řádu. A tak dále. Slovem, generace děsně protivná.

—KAREL ČAPEK, „O ČAPKOVSKÉ GENERACI“, 1932

V. H. Brunner, obálka prvního čísla prvního ročníku *Uměleckého měsíčníku*, vydávaného Skupinou výtvarných umělců, 1911.

Skupina výtvarných umělců v prosinci roku 1911. Zleva v horní řadě Vincenc Beneš, Otto Guttfreund, Josef Čapek, Josef Chochol, Karel Čapek, pod nimi Josef Gočár, Vilém Dvořák, Vlastislav Hofman, Pavel Janák, zcela vpředu František Langer, Jan Thon a Emil Filla.

Úvod

Většina současných historických pojednání zprostředkovává poměrně bezútěšný obraz moderního života a kultury v Habsburky ovládané střední Evropě. Tato pojednání bývají zaměřena na Vídeň v době soumraku rakousko-uherské monarchie a vypráví se v nich příběh selhání liberálního racionalismu a vzestupu politiky založené na pseudovědeckých názorech kulminující v protofašistických hnutích. Ve výše uvedených líčeních této doby se tehdejší kulturní osobnosti stahují z veřejného a společenského života a narcistně se uzavírají do sebe. Víceméně totéž se říká také o dalších velkých městech císařství: o Budapešti a – nejspíš na základě stejného paradigmatu – o Praze Franze Kafky.¹ Tato kniha vypráví jiný příběh. Je to příběh generace českých spisovatelů a umělců, kteří v letech před první světovou válkou nabyli pozitivnější zkušenost s moderním světem, a mají tak k němu mnohem vstřícnější vztah. Je to příběh lidí, kteří na zhroucení habsburské monarchie reagovali nikoliv zoufalstvím a úzkostí, nýbrž pocitem naděje a osvobození. Je to příběh těch, které počáteční vitalismus a antiracionalismus později přiblížil k liberalismu, místo aby je od něj vzdálil. Předmětem této studie je „čapkovská generace“, pojem, který se váže k volnému uskupení modernistických spisovatelů a umělců kolem Karla Čapka (1890–1938), předního romanopisce a dramatika meziválečného Československa.

Přestože Karel Čapek dnes není mimo české jazykové prostředí obecně znám, ve dvacátých a třicátých letech se těšil nesmírné oblibě nejen doma, ale i v zahraničí. Jako esejista, romanopisec a dramatik byl zdaleka nejúspěšnějším českým spisovatelem své doby a jedním z předních představitelů evropského kontinentálního divadla. Spolu s Jaroslavem Haškem, autorem Dobrého vojáka Švejka, proslulé satiry na život v rakousko-uherské armádě za první světové války, byl Čapek jedním z mála českých spisovatelů, kteří dosáhli mezinárodního

uznání. Jeho hry se hrály téměř okamžitě na Broadwayi, v Londýně a v Berlíně a jeho romány se rychle překládaly do světových jazyků. Dvakrát byl nominován na Nobelovu cenu za literaturu a to, že ji nezískal, bylo zčásti způsobeno antifašistickým charakterem jeho pozdních děl a snahou Nobelova výboru neurazit Německo. Dnes bývá ve světovém kontextu připomínán hlavně jako autor divadelní hry R.U.R. (Rossum's Universal Robots) z roku 1920, futuristického dramatu o vzpouře pracovních strojů podobných člověku, v němž poprvé použil slovo „robot“² a jako autor románu Válka s mloky z roku 1936, apokalyptické satiry na Evropu za časů diktatury.

Kolem roku 1924 začali literární kritici v Československu mluvit o vyhraněné umělecké, intelektuální a do jisté míry politické formaci projevující se v domácí kultuře. Bylo těžké říci, co přesně bylo obsahem této nově se profilující tendence, ale nejčastěji se v souvislosti s ní zmiňoval relativismus, pluralismus, pragmatismus či humanismus. Ačkoliv ji mnozí vnímali především jako literární fenomén, byla často pojímána též jako širší hnutí v rámci celého umění a kultury. V ideologicky napjaté atmosféře dvacátých let jí bylo připisováno rovněž určité politické zbarvení. Obvykle bývala spojována s progresivním liberalismem nebo umírněným socialismem a nahlíželo se na ni jako na skupinu proreformní, nerevoluční, vyjadřující silnou podporu vůdčí osobnosti prezidenta Masaryka. Levicoví kritici ji odsuzovali jako nedostatečně radikální, zatímco kritici z řad pravice jí spílali pro její progresivismus. Patřili do ní spisovatelé a umělci ve věku od třiceti do padesáti let (narození převážně v letech 1880–1895), její intelektuální kořeny tkvěly v novátorských filosofických a uměleckých počinech z let před první světovou válkou. Její představitelé byli hluboce ovlivněni vitalismem a antiracionalismem počátku dvacátého století a jako jejich hlavní filosofičtí rádci a vůdci bývají uváděni myslitelé jako Henri Bergson a William James. S konečnou platností a rázně se rozešli s naturalismem v umění a z uměleckých směrů předválečného období se přikláněli k expresionismu, futurismu a zejména kubismu. Jejich nejvýraznějším představitelem se stala svým životem a dílem především jedna osobnost – spisovatel Karel Čapek, a proto toto volné seskupení začalo být známo jako „čapkovská generace“.

Kritici s tímto pojmem přišli mj. proto, že jim to umožňovalo odlišit Karla Čapka a hrstku jeho souputníků jak od mladší, komunisticky orientované avantgardy v období po první světové válce, tak od estétů a dekadentů předchozí „generace devadesátých let“. Na rozdíl od umělců těchto generací, jimž bylo v mnoha případech společné kva-
zináboženské hledání nové víry a nových kolektivních pravd, příslušníci čapkovské generace nevěřili, že by se vůbec někdy mohlo dospět k pravdě v absolutním slova smyslu, a jistoty svých vrstevníků odmítali. Namísto toho zdůrazňovali omezenost racionálního poznání a nutnost respektovat pluralitu a relativitu veškerých životních hodnot. A na rozdíl od poválečné avantgardy, která se zhlédla v revoluční levicové politice, se umělci z čapkovské generace jeví umírněnější a reformističtější.

Přítomná kniha chce ukázat, že umělecké, intelektuální a národní zkušenosti čapkovské generace představovaly významnou, ale ve světovém kontextu nedoceněnou reakci na kulturní krizi počátku dvacátého století v Evropě. Čapek a jemu nejbližší vrstevníci dospívali v atmosféře prudké vzpoury proti pozitivismu devatenáctého století, a proto byli pronikavými kritiky rozumu. Zdůrazňovali subjektivní a provizorní povahu veškerého poznání a nemožnost je oddělit od konkrétních přesvědčení, přání a hodnot. Přesto – na rozdíl od tolika jejich současníků jinde v Evropě – jejich kritika rozumu nevyústila ani v iracionalismus ani v dogmatické prosazování jedné konkrétní pravdy, nýbrž v pragmatickou a relativistickou vizi, která obsahovala stejnou měrou prvky rozumu i intuice. V době, kdy se mnoho z jejich modernistických protějšků obracelo k fašismu či komunismu, se spisovatelé a umělci kolem Čapka rezolutně stavěli proti radikálním politickým alternativám, jak levicovým, tak pravicovým, a vytrvale bránili rodící se demokracii československého státu. Jejich kritika rozumu a víra v hodnotu intuice se zaměřovaly na posílení liberálního státu, nikoliv na jeho podkopávání. Tato kniha se zabývá počátky tohoto směřování v letech před první světovou válkou, kdy se umělci a spisovatelé ze spřízněné skupiny Čapkových vrstevníků poprvé shromáždili kolem kubistického hnutí ve výtvarném umění. Dále pak zkoumá estetické, politické a generační konflikty ve dvacátých a třicátých letech, které toto směřování utvářely.

Čapkovská generace a generace roku 1905

Ve své vlivné studii moderního sociálního myšlení *Vědomí a společnost* (*Consciousness and Society*) přišel historik H. Stuart Hughes s pojetím nové a výrazné kulturní formace, kterou nazval „generací roku 1905“.³ Ta sestávala z celoevropské skupiny esejistů a spisovatelů narozených z velké části v letech 1870–1890, působících v časovém období a období intelektuálního vývoje mezi oslavovanou „generací devadesátých let“ (Max Weber, Sigmund Freud, Benedetto Croce aj.) a mladší generací výrazněji ideologicky orientovaných nebo úzce sociálněvědně zaměřených myslitelů dvacátých a třicátých let. Pokud ústředním tématem generace devadesátých let byla revolta proti pozitivistickým a mechanistickým modelům lidského chování a hlubší pochopení subjektivní a prozatímní povahy veškerého poznání, pak úlohou generace roku 1905 bylo prohloubit zpochybňování rozumu, započaté jejími předchůdci, a to často až na hranici iracionalismu, a vyvarovat se přitom berliček militantnějších formulací víry typických pro mladší generaci, která na ně navazovala. Henri Bergson byl podle Hughese „andělem strážným této nové generace“, nejlépe však vystihoval její filosofické impulsy pragmatismus.⁴ Jejím nejvýznamnějším historickým úkolem však bylo formulovat novou a vážnější roli krásné literatury v intelektuálním životě. S tím, jak se filosofie ve vzrůstající míře omezovala na oblast toho, co nenese žádné hodnoty a je vědecky poznatelné (např. novopozitivismus), její spekulativnější otázky se přenesly na pole literatury, kde bylo možné je zkoumat emočně a metaforicky. Ve dvacátém století se podle Hughese jednou z nejvýznamnějších forem, v nichž byly formulovány a zkoumány otázky hodnot, stal filosofický román. Z tohoto důvodu je pro něj hlavním představitelem generace roku 1905 Thomas Mann.

V návaznosti na Hughesovo generační vymezení přiřazuje Musila ke generaci roku 1905 i historik David Luft.⁵ Hughesovu koncepci přitom Luft označuje za „ideální charakteristiku Musilovy generace“.⁶ Musil se stejně jako mnoho jiných typických osobností jeho generace snažil „zprostředkovat antagonismus své kultury mezi rozumem a citem, pravdou a subjektivitou, vědou a uměním“, aniž by sklouzl

do iracionalismu nebo absolutní rebelie, jako tomu bylo u tolika jeho mladších vrstevníků.⁷

Podle těchto kritérií Karel Čapek nepochybně ke generaci roku 1905 patří. Stejně jako Musil a Mann i on byl přesvědčen o tom, že na zpytování hlubin lidské motivace ani na zprostředkování uceleného obrazu skutečnosti rozum nestačí. I on koketoval s iracionalismem a obhajoval hodnotu intuice. Přesto nakonec i on ustoupil od pokusu zakotvit budoucí kulturu a společnost v intuici nebo „víře“ a odmítl radikální politické projekty dvacátých a třicátých let. Ačkoliv jeho odkaz stojí ve stínu vynikajících autorů Kouzelného vrchu a Muže bez vlastností, Čapek ve svém díle slučoval filosofii a literaturu podobným způsobem jako oni. Jeho vlastní mistrovské dílo, románovou trilogii Hordubal, Povětroň a Obyčejný život, literární historik René Wellek označil za „jeden z neúspěšnějších pokusů o filosofický román v jakémkoliv jazyce“.⁸ Čapek vystudoval filosofii na pražské Karlově univerzitě (s krátkými stážemi na univerzitě v Berlíně a pařížské Sorbonně), napsal disertační práci o estetice a publikoval krátkou knihu o pragmatismu, který byl vždy jedním z jeho hlavních filosofických zájmů. Čapek uvažoval o akademické kariéře, ale nakonec si zvolil povolání novináře a spisovatele.

Vazby mezi Čapkem a ostatními členy imaginární evropské generace roku 1905 nejsou pouze abstraktní. I když byl Čapek o patnáct roků mladší než Mann, velice ho obdivoval a počátkem třicátých let se s tímto starším spisovatelem seznámil a intenzivně s ním spolupracoval na protifašistické kampani. Mann byl kvůli nacistické perzekuci nucen opustit Německo, uprchl do Prahy a v roce 1936 získal československé občanství. Zde s Čapkem, který využíval své kontakty ve vládních kruzích, aby pomohl zmírnit nepříjemnou situaci německých exulantů v hostitelské zemi, udržoval úzké styky.⁹ Musil s Čapkem se sice osobně neznali, byli však ve spojení prostřednictvím svých společných známých, Josefa Kodíčka a Arne Laurina, redaktorů pražských novin Tribuna a Die Prager Presse. Musil ve dvacátých letech pro oba tyto listy pracoval jako korespondent.¹⁰ Kodíček, Čapkův blízký přítel a jeden z výrazných kritiků čapkovské generace, byl Musilovým redaktorem v Tribuně a jedním z jeho překladatelů do češtiny.¹¹

Avšak ještě významnější než příslušnost Karla Čapka ke generaci roku 1905 je to, že „čapkovská generace“ byla v mnoha ohledech českou verzí tohoto širšího evropského fenoménu. Zatímco pojem „generace roku 1905“ byl retrospektivním výtvozem historika, jehož účelem bylo poukázat na specifické vývojové aspekty dějin evropského myšlení a kultury, „čapkovská generace“ byla skutečným historickým projevem týchž tendencí. Existence pojmu čapkovská generace potvrzuje a rozšiřuje Hughesovu tezi, avšak, a to je mnohem důležitější, nasvědčuje tomu, že tendence, které ve své studii popisuje, byly v meziválečném Československu formulovány obzvláště jasně. To, co Hughes koncipoval jako pouhou intelektuální představu, existovalo v konkrétní podobě v Československu dvacátých a třicátých let, čímž se tento národní kontext dostává do samotného centra příběhu generace roku 1905.

Meziválečné Československo a modernistická kultura

Intelektuální proudy spojené s generací roku 1905 byly v Československu možná více patrné než jinde v Evropě díky unikátnímu kulturně politickému prostoru, vzniklému v roce 1918 na troskách rakousko-uherské monarchie. Pokud zkušenost první světové války posílila antiracionalistické přesvědčení mnoha modernistických kulturních osobností a často se promítla do jejich odmítání liberální parlamentní politiky a ztotožnění se s extrémem na levé i pravé straně politického spektra, jak tvrdí Robert Wohl, pak byla situace v Československu po první světové válce výrazně odlišná.¹² U spisovatelů a umělců čapkovské generace k žádnému nárůstu antiracionálního a antiliberálního sentimentu nedocházelo. Naopak, převládalo u nich ohromné nadšení pro nově zaváděný liberální a parlamentní řád, neboť byl spojen s národní nezávislostí. Ačkoli Čapek a jeho současníci na nezávislost povětšinou původně ani nepomýšleli a ani ji nijak neočekávali, český národní a společenský život jim nebyl nijak cizí. Když